

AZ UTOLSÓ ÖT ÉV

(TISZA-SZAPÁRY-WEKERLE)
PARLAMENTI VISSZAEMLEKZÉSEK

ÍRTA

BÚSBACH PÉTER

ORSZ. KÉPVISELŐ

BUDAPEST 1895

ORSZÁGGYŰLÉSI ÉRTESÍTŐ KÖ- ÉS KÖNYVNYOMDÁJA RÉSZV-TÁRSASÁG
Vámegye-utca 11-13

A Tisza-kormány végnapjai.

A szabadelvű pártot Tisza Kálmán teremtette meg. Nagy szolgálatokat tett vele az országnak. Vezérének biztos, szilárd keze ügyesen vezette e nagy pártot és az elért eredmények a párt tagjaiban vezérlük iránt nemcsak bizalmat ébresztettek, de önmagukra is büszkék voltak, inért napról-napra látták, miként fejlődik, szervezkedik. erősödik az ország — daczára azon óriási nehézségeknek, melyeket a pénzügyi helyzet okozott. Nem volt kicsi dolog eltalálni módét annak: mikép rendezze be az ország legczél-szerűbben háztartását. midön 40—50 milliónyi deficizzel kellett a költségvetés megállapításánál számolni.

Azonban a mester mindig megtalálta a ki-vezető utat. melyen haladva e nehéz helyzetekből is folyton gyarapodva emelkedett ki az ország. Ez bámulatba ejté pártjának minden egyes tagját és majdnem a csalhatatlanság nymbnsával vette körül a, vezért.

Igaz, gyakran kellett a pártnak oly intézkedésekhez is adni beleegyezését, melyek minden egyes tagjában bizonyos aggodalmat, vagy legalább is kételyt ébresztettek: azonban úgy látszott, hogy Tisza Kálmán alkut kötött a szerencsével, mert még a legtévesebbeknek vélt tervek is jól sültek el.

Az összhang nemzöt és királya között zavartalanul meg volt és ez összhangnak, e bizalomnak, mely úgy felülről, mint a párt részéről a miniszterelnökben összpontosult, lön eredménye a fokozatos fejlődés és konszolidálás.

Tiszához pártjának tagjai kevésbé szeretetből, mint tiszteletből, becsülésből és bizalomból ragaszkodtak. Alihoz, hogy szeretetreméltóvá legyen, nagyon kevésbé közlékeny; habár azok, kik közelebb állnak hozzá, határozottan állítják, hogy nagyon meleg szíve van. Egy dolog azonban bizonyos, hogy pártja minden egyes tagjával feltétlenül rendelkezhetett. Adott szavát akár a vele alkuvó diplomatával, akár egy kormánynyál. akár pedig csak egy egyszerű képviselővel szemben adta legyen mindig beváltotta, és terveinek korrektségéről, a kivitelbeni ügyességéről mindenki meg volt győződve.

De nemcsak arról gondoskodott, hogy a párt által kitűzött vagy elfogadott irány hűségesen betartassák, hanem ezenkívül a heves küzdelmekben szükség esetén pártja minden egyes tagjának védelmére is sietett.

Politikai vezértől egyebet alig is kívánnak.

Igaz, hogy Tisza nagy és gyökeres reformokhoz nem nyúlt, olyanokat nem kezdeményezett: ez az akkori órási deficizt mellett lehetséges sem volt. Ő tatarozgatott és erősítette az alapot; de a tapasztalás mutatta, hogy az épület az ő gondozása alatt erős viharokat kiállott, a nélkül, hogy rajta lényeges romlások érezhetők lettek volna.

Az ellenzék rendkívüli erőfeszítéseket tett e férfiú megbuktatására, de mindig véres fővel kellett visszavonulnia. Ez az ember megingathatatlanul látszott miniszterelnöki székében, ez az ellenzékot elkésérite. A világtörténelem kevés példát mutat arra, hogy egy ember az ügyek élén 14—15 évig képes legyen kitartani és e kitartást Tisza Kálmán épen Magyarországon volt képes tanúsítani.

Azonban 1889-ben a véderő javaslat fellázította ez államférfin ellen az egész országot. Egyes rendelkezései e javaslatnak mélyen belenyúltak a családi életbe és felizgatták a szülők szenvedélyeit.; másrészt az annyira féltett nemzeti nyelv veszélyezettsége miatt perhorreskálta azt a nemzet túlnyomó része; egy harmadik kifogás pedig magának a parlament jogkörének, az újonczmegszavazási jognak megcsorbítási kísérletét vetette szemére a törvényjavaslatnak. Mind a három ellenvetés mélyen lehatott a nemzet minden rétegébe.

Nem czélunk ez alkalommal kutatni, hogy mennyiben volt és mennyiben nem volt igaza a közvéleménynek, csak ama tényt konstatáljuk, hogy az egész nemzet Tisza ellen fordult.

Mindjárt kezdetben saját pártjában emelkedtek hangok a törvényjavaslat ezen lényeges elvei ellen, azonban Tisza ezeket visszautasította. És a szigorú fegyelemhez szokott pártban elhallgattak a dissidensek és legfelebb — otthon duzzogtak. Alig egy vagy két ember hagyta el a pártot.

A hajsza.

A képviselőház ellenzéke kiérezte, hogy itt az alkalom Tiszát megingatni. Ezúttal, amint mondtuk, az egész ország állott az ellenzék háta mögött. Fel is használta az alkalmat: oly el lenállást fejtett ki, mely közel állott a zendüléshez.

Mindenekelőtt fegyverbarátságot kötött a két ellenzék, Apponyi és Irányi; minden eszköz igénybe vételét határozták el. kezdve az obstrukcziótól egészen a személyes inzultusokig; nem kíméltek semmit és senkit; bőszt hajsztát indítottak meg és az utcztát léptették akczióba. A képviselőházat formaszertű ostrom alatt tartották heteken, hónapokon keresztül.

A képviselők, kik a kormányt támogatták, utczai támadásoknak voltak kiteve és magát a miniszterelnököt életvesztély fenyegette nyílt utcztán, saját kocsiában, melylyel az üléstől hazatérőben volt.

A tömeg kezeiből csak a lovasrendőrök voltak képesek őt kiszabadítani.

Az udvar ép itt tartózkodott és napról-napra látta az izgalmat, látta a tömegek vad viselkedését, a gyűlöletet, mely a korona első tanácsosa ellen felébredt, lángra gyűlt és mindent elsöpörni kész volt.

A rendőrség nem volt képes a rendet fenntartani és a katonaság segélyét kelle igénybe vennie.

A szabadelvű párt látva a dolgok fejlődését, bár nem ejtette el vezérét, de csüggedten állott

mellette. A szigorú fegyelem, mely benne uralkodott és az a megszokás, hogy minden kérdésben a vezér védje, kormányzatának összes ügyeit, elszoktatta pártját az önállóságtól és a kérdésekért való küzdelembe állástól annyival is inkább, mert ha a szabadelvű párt valamely tagja fel akart szólalni, azt rendszeren tudatta a generálissal kinek stereotip felelete az volt: „anyagot adtok az ellenzéknek az ügy húzásához“.

Ennek következtül a párt tagjai elszoktak a vitától és amikor aztán Tisza a véderővita heves támadásai alatt majdnem meggörnyedt: alig volt csapatjában harczkész ember, ki segítségére siethetett volna.

A klub helyiségeiben lehorgasztott főket, suttogó hangon elmondott észrevételeket, bátor-talan bírálatokat és a felett, hogy a miniszterelnök ugyanazon módosításokat, melyeket saját párttagjaival szemben visszautasított, az ellenzék-től elfogadta, csendes megütközést, de amellet, önmegadásra való megjegyzéseket lehetett hallani.

Vak koronként lehetett hangosabb társalgást és lelkesült hangulatot látni, ha nagy ritkán egy-egy pártagnak volt bátorsága a felbőszült ellenzékkel szembeszállani és itt-ott egy-egy sikerült viszonttámadást kísérelt meg.

De ezen nyomasztó helyzetben is mint érintők. a párt híven megmaradt vezére körül és rendszeren 40—00 szótöbbség mutatkozott a szavazásoknál; a korona pedig látván e többséget

a pártvezér oldala mellett, azt szintén nem ejtette el.

Egy esetben azonban ez elcsüggedt párt ismét egész erejét és hatalmát visszanyerte és érezte. Ez azon este volt, a mely napnak déli óráiban Tisza élete veszélyben forgott a néptömeg dühétől; ekkor e párt egész erélyével fordult az akkori belügyminiszter b. Orczy Béla ellen és követelte a miniszterelnöktől annak egy erélyesebb és határozottabb egyénnel leendő helyettesítését. A pártkörben az izgalom oly intenzív és annak megnyilatkozása annyira vehemens volt, hogy Tisza még azon este megbízta Baross kereskedelmi minisztert a belügyi tárcza ideiglenes vezetésével.

Az utcák arczulata éppen nem volt a kormánypárti képviselőkre vagy éppen a kormány tagjaira nézve valami barátságos. A nép az Andrássy- és kerepesi utakat egészen elborította és az éjfélel órák előtt elszélledésre nem volt bírható. Baross megbízatásának vételével onnan a pártkörből Fejérváry honvédminiszterrel azonnal kiment ez utcák és utak megtekintésére. Mindenki ismerte e két nevezetes férfiút, de senki sem bántotta.

Azonban ez időtől még is hanyatlóban volt Tisza Kálmán csillaga. Megkísértette ezt helyreütni az által, hogy ez időtől kormányába lassanként nagy erőket vett fel; ekkor lettek miniszterekké: Wekerle, Baross, Csáky, Szilágyi. Benne voltak Fejérváry, Szapáry, (utóbbi már csak mint földművelési miniszter).

E sorok írója az időtájt olykor Tisza Kálmánal beszélgetve azt a megjegyzést tette, hogy

— nagyon szép és nagyon erős minisztériumot állítottál össze, csak az a kérdés, hogy ha te vissza találsz lépni, bír-e az új pénzügyminiszter Wekerle annyi erkölcsi tekintélyvel, hogy minisztertársait a túlkidadásoktól visszatarítani képes legyen? nehogy úgy járjunk, mint Szapáry pénzügyministersége alatt, hogy minden tárcza saját körében csinált pénzügyi politikát.“

Kire Tisza Kálmán következőleg felelt:

Wekerle teljesen ismeri az ország pénzügyi helyzetét; semmit sem tettem — mint pénzügyminister — az ő tudta nélkül: sokat az ő tanácsára, mindent vele egyetértésben. Ha nem bírna kellő erkölcsi tekintélyvel, akkor őt a koronának pénzügyministerül ajánlani nem mertem volna. De én nem is szándékozom még megszökni.

Szilágyi, ki az akkori mérsékelt ellenzék soraiból kilépett. Tisza által igazságügyi miniszterré lett. Szilágyinak a kormányba lépése ellen a pártban nagy ellenszenv uralkodott daczára a mindenki által elismert óriási talentumának. Mindenki *bontó elemnek* tartotta. Mikor híre ment a pártban annak, hogy Szilágyi Fabiny helyébe igazságügyi miniszter lesz: általános volt a pártban a visszatetszés.

Kunok kifejezést is adtak több oldalról a „generális“-sal szemben és midőn e sorok írója is kifejezést adott vezére előtt e hangulatnak, feleletül azt kapta: „Még nagyon heves támadá-

soknak leszünk kitéve: ilyen debatterre szükségünk van.“

Hogy mennyikre vált be Tisza számítása?

Ő tudná megmondani.

Már Tisza Kálmán alatt kezdett elmérgesedni az *elkeresztelési* kérdés. Alatta bocsátotta ki Csáky gróf a februáriusi rendeletet, mely azután a klérust egészen kihozta, sodrából, úgy-hogy még azon konzervatív elemek is, melyek *faut de mieux* kénytelen-kelletlen támogatták Tiszát a választásoknál most egyszerre szintén ellene fordultak.

A világhírű és nagy érdemeket szerzett generális mindezeket látva, érezve és a küzdelmüké belefáradva, végül 1890. márczius 15-én letette tárczáját és azt a Felség az ő javaslatára gróf *Szapáry Gyula* kezeire bízta.

Tisza Kálmán visszaléptével két történelmi jelentőségű dolgot hagyott egyebek közt maga után:

a) egy nagy, tömör pártot, melyre támaszkodva kormányozni lehetett: és

b) rendezett háztartást és pénzügyeink alapos rendezhetésének elemeit.

De felütötte fejét kormányzásának vége felé egy nagy betegség is. melynek még helyes magyar neve sincs, az úgynevezett „*stréberség*“, mely felburjándzott mint a gyom, és elfojtotta mindenfelé kapaszkodó indáival az egészséges életet. Egyes szomorú jelenségei országos megdöbbenést idéztek fel! . . .

Szapáry.

Szapáry a Tisza Kálmán által rekonstruált minisztériumot a maga teljességéből megtartotta. Nagy erők, hatalmas parlamenti egyéniségek voltak. kik felett Szapáry kiemelkedni minden erőlködése daczára sem volt képes.

A szabadelvű párt *nagy súlyt fektetett arra, hogy Szapáry Gyula gróf a korona előtt nagy kegyben áll*; mert az 1867 : 12. t.-cz. feltétlen védelme mellett folytonos törekvése volt e pártnak: a király és nemzet közti kölcsönös egyetértést és bizalmat fentartani.

Egy komolyan átgondolt és egészséges alapokon nyugvó magyar politikának csakis a koronával való egyetértés és együttérzés lehet lételeme. Minden oly törekvés, mely ezt mellőzi, vagy attól eltér — vagy korlátoltságra vagy könnyelműségre vall. Az. aki a magyar államot-, a magyar nyelv- és ezzel a magyar faj biztosítását akarja: annak e politikától eltérnie nem szabad. Csak ez az őszinte egyetértés nyújtja lehetőségét annak, hogy mindazon intézmények megalkottassanak, melyek ama három cél elérésére és biztosítására nélkülözhetetlenek; csak ez óv meg azon támadásoktól és veszélyektől, melyek nemcsak a hazánkbeli nemzetiségek, de külföldi rosszakaróink részéről fenyegetnek.

Láttuk a múltban: mennyi hasznot hajtott e jó viszony nemcsak az országnak általában, de a magyar fajnak különösen is. Mert csak emlékezzünk vissza az Ischlből kelt és a Janszky-

ügyben kiadott legfelsőbb köziratra, a Horvátországban Strossmayer püspökhöz és Kolozsvárott a görög-keleti román püspökökhöz intézett királyi nyilatkozatokra!

E célra tehát Szapáry Gyula gróf Tisza után alkalmas miniszterelnöknek mutatkozott. Nagy szorgalommal és mérhetlen ambícióval látott miniszterelnöki és pártvezéri teendőihez. Természetől nem simulékony modorának érdeségét leküzdeni törekedett és minden lehető elkövetett a párt tagjainak megnyerése végett. Kezdetben úgy látszott jól is ment, habár talán azért is, mert a „stréberség” hydrafejét is levágni törekedett — némi secessió jelei fel is ütötték fejüket. Ezt azonban szerencsésen leküzdötte barátai segítségével, kik közt nem állott utolsó helyen Tisza Kálmán.

Egész odaadással és sok önbizalommal indult meg új pályáján. De a leküzdendő nehézségek nagyobbak voltak nálánál; csakhamar észrevette, hogy a pártban is, a kabinetben is vannak erők, melyekkel, kénytelen lesz osztozni a vezérségben, a kikkel számolni és koronként azok véleményét számba venni szükséges. Ez pedig ellenkezett egész természetével.

Feltétlenül és egyedül akart a helyzet ura lenni. Elfeledte, hogy egy 15 éves parlamenti vezetés nyomai nem törölhetők le szivacsos, hogy helyükbe valami tetszés szerinti új dolgot tegyünk. Ehhez idő és zseniális fők kellene. Átlagos tehetséggel a vezetésben való megérősödéshez csak tényleg elért és felmutatható sike-

rekkel lehet a bizalmat biztosítani. Ő azonban ezt nem csak saját pártjának tagjai, de a parlament részéről is anticipándó vette igénybe. Ez mint látni fogjuk — nem sikerült neki.

Politikájának sarkpontját az új miniszterelnök a *közigazgatás reformjára* fektette. Mellesleg a nemzetiségekkel is keresett egy bizonyos módus vivendit.

Már egyszer tapasztaltuk, hogy egy korábbi kabinetnek a maga teljességében való átvétele egy új miniszterelnök által, sóba sem vezet jó eredményre. Ott volt a Lónyay esete, kinek kabinetje alig egy év alatt magát Lónyay-t szorította ki. Ez Szapáry grófnak intő példa lehetett volna de nem vette figyelembe, annyira bízott magában. és a rá nézve kedvezőnek látszó helyzetben. Sőt voltak barátai, a kik, igaz egy későbbi alkalommal, t. i. az új választás elrendelésekor, arra figyelmeztették, hogy jó volna *homogén* kabinetet alakítani. Dekát valószínűen bizonyos melléktekintetek folytán vagy nem tehette, vagy nem látta szükségesnek.

Mindenki nagy érdeklődéssel nézett a jövő elé. mely egy ily helyzetben kormányra lépett államférfi működését fogja felmutatni. Voltak a kik sajnálták Szapáryt, voltak a kik kárörömmel várták a fejleményeket.

Ő első sorban a nemzetiségek közül az erdélyi szászokkal igyekezett rendbe jönni. E részben Bethlen András gróf, miniszterháza, volt szász kómeszben jó barátot és jóakaratai tanácsadót talált.

Nemzetiségek

A nemzetiségi kérdés Magyarország achillesi sarka. Méltányos megoldása annál nehezebb, mert a Bach-korszakban a nemzetiségeket dédelgették, sok kedvezményt és még több meg nem tartott ígéretet adtak nekik és folytonos hitegetésekkel és kézzel fogható, értékes argumentumokkal tartották fenn bennük a magyarság elleni ellenszenvet. És mert ez a politika a magyarok megfélemezésére nagyon könnyen kezelhetőnek mutatkozott: azon körök, melyek folyton irigy szemmel nézték Magyarország fejlődését és erősödését — ezt ki nem adták kezükből.

Ehhez járult, hogy a hadsereg tisztjeinek túlnyomó része nem magyar, hanem nemzetiségi eredetű, s ezek — a hadsereg egykori szellemében nevelkedve — nem valami barátságos érülettel viselkedtek a magyarok és magyar törekvések iránt. Az ilyen tisztek, részint saját érzelmeik folytán, részint mások által izgatva, nem gyakoroltak csillapító befolyást törzsrokonaira: és maga a polgárosított határőrvidék is idegen nemzetiségekből állva, magyarellenes érzelmű tisztek vezetése alatt állott.

Ily viszonyok közt azon szomszédországok-

nak, melyek nem szívesen látták Magyarország konszolidálását, folyton találtak kész eszközöket a magyart gyűlölő áramlat ébren tartására.

Ha tehát Szapáry gróf e baj elhárításán dolgozott: ezzel nagy államférfim munkát kezdett.

A szászokkal megtalálta módját a fegyverszünetnek, sőt a kibékülésnek. Igaz, hogy ezen törzs egészen hasonló veszélynek van kitéve, mint a magyar faj Erdélyben, azon veszélynek, hogy a románság elnyeli. Az egyes szász szigetecskék ép úgy beolvadnak az őket környező oláh tengerbe, mint ez a magyar enclave-okkal történik. Azért nincs természetesebb védekezés, mint ha a magyar és szász összetart, hogy elhárítsák a közös veszélyt. És mégis! soha sem tudnak bensőleg összeolvadni, még sem tudtak soha tartós, valódi szövetséget kötni. Pedig a magyar láthatja, hogy a szász Erdélyben nem hódít nyelvével; ő hétszáz év óta nem lett erősebb; ma meg épen — kihalóban van. Erdély magyar urai legfőlebb lenézik az idegen fajokat, de megnyerni őket nem képesek, mert ahhoz méltányosság, bizonyos fokú engedékenység és politikai mérséklet is szükséges.

Viszont a szász, mikor otthon, saját tűzhelyén. községében, iskolájában és templomában szabadon használhatja nyelvét, és csak azt kívánja tőle a magyar állam, hogy saját fiai érdekében tanulják meg az állam nyelvét is, hogy abban boldogulásukat találják: bizony megfoghatatlan az az idegenkedés, melylyel a magyar nyelv tanulásától elfordulnak!

Románjaink Erdélyben túlnyomó többség-hon vannak, majdnem mindenütt zárt tömböket képeznek, és csak helylyel-közzel vannak idegen nyelvű szigetecskék köztük elszórva. Miért nyugtalankodnak ők? Vannak saját nemzetiségű felsőbb iskoláik; politikai, egyházi és társadalmi tekintetben ugyanazon jogokkal bírnak, mint maga a magyar faj, és a mit politikai tekintetben még elérni óhajtanak, azt nem ellenséges erőszakkal, hanem együttes, őszinte és becsületes közreműködés útján fogják elérni.

A magyar nem zárkózott el soha, nem vette körül saját nemzetiségét külön privilégiumokkal, hanem faji tekintet nélkül osztotta meg minden jogait azokkal, kik hűséges szövetségesei és barátai voltak. A magyar nemesség nem volt a magyar fajnak külön előjoga; a magyar tönemesség tagjai közt temérdek az idegen származású; a román és szerb egyházak dotációi versenyeznek az egykori uralkodó vallás, a magyar katolikus egyházak dotációival; minden kiváltság, melylyel az uralkodó államegyház bírt a román és szerb egyházaknak is megadatott, főpapjaik a főrendiháznak hivatalból tagjai voltak, míg a protestánsokéi ki voltak onnan zárva: a román és szerb egyházak oly autonóm hatáskörrel bírtak és bírnak — minővel a magyarországi katolikus egyház sohasem bírt és ma sem bír stb.

Tehát honnan e folytonos éles ellentét a román és magyar között, mely a Hóra és Kloska. mely a Janku és Axentie féle elemeket véli koronként felszínre.

Nyitva a törvényhozás terme minden nemzetiségbeli előtt; nyitva minden hivatal egész a miniszterségig, csak bírja valaki a képességet hozzá: e haza egy fiát sem tiltja el a küszöbötől, egyformán szeretett gyermeke mindegyik! Akinek panasa van — terjeszse elő, de ne azzal kezdje, hogy fel akarja gyújtani a közös lakházat. Mert az ilyet irgalom nélkül ártalmatlanná fogja tenni.

A román nép jó indulata, csak félre ne vezettség; pedig azt látjuk, hogy pópái, dászáljai és a népből kikelt kabátos osztály rontja meg ártatlan erkölcsseit. Oly csábításnak, melynél anyagi haszon van kilátásba helyezve, mint végcél, az alsó rétegek, — minden faji különbség nélkül — soha sem tudtak ellentállani.

Azért nem is lehet a román néped okolni azon ellenszenv és gyűlölség miatt, melylyel a magvar faj iránt ez idő szerint viseltetik. Okolni kel azon csábítókat, kik ál ürügyek alatt legtöbbszörre önérdékből, de mindig gonosz szándékkal vezetnek félre törzsük népét.

Ezt az osztályt kell megfékezni és a népnek módot nyújtani, hogy az izgatók keze alól ki védessék; hogy helyesebb irányban tanulja megismerni más nyelvű honfitársait és hogy a közeledést ezekhez ne gátolhassák meg azon izgatók, kik ez eljárást mint mesterséget üzik.

A felső vidéken, a Kárpátok közt. e neme az izgatásnak nem tud annyira elmérgesedni, mint Erdélyben. A tótok kedélyes nép. Az a folytonos érintkezés, melyben az ország egyéb

nyelvű lakosaival állanak és különösen a pozsonyi, a szepesi, a sáros s egyéb felső tót vidéki, magyarsággal és különösen a németiséggel való érintkezésük által kellő tájékozást nyernek a köztük is bujkáló izgatok jelentősége felől. Elég értelmesek ahhoz, hogy átértsék a veszélyt, melybe őket a Hodzsák. Sturok és ezek tanítványai sodorni készek volnának: és azért az izgatás a tótok között soha mélyebb gyökeret nem vert: ők nyelvük eltérése daczára mindig jó magyarok voltak és Magyarország legkitűnőbb katonái közé tartoznak.

Módot kell nyújtani *a népnevelés államosítása által*, hogy az ifjú nemzedék jobb irányban neveltessék; hogy a nevelést az állam kezében tartsa, vagy a meddig erre nem képes, hogy legalább addig is éberem ellenőrizze.

Nem lehetetlen kiegyenlíteni azon különbözeteket, melyek a nemzetiségek és a magyar állam között fennforognak.

Igaz, hogy a képviselőházban azonnal akadtak hangok, melyek a szászok megnyerését politikai engedmények paktumának jelentették ki. azonban ily éretlen és rövidlátó megjegyzéseknek nem szabad elriasztaniok a jóakaratot, mely egy nagy nemzeti baj elhárításán fáradozott.

Különben is nagy gyengesége a magyar fajnak, hogy sokan tagjai közül a hazában élési idegen nemzetiségek iránt az azokkal való érintkezésben kicsinylőleg nyilatkoznak, azokat gúnyolják. Ez tapasztaljuk a német, a zsidó, a szerb, a tót és valamennyi egyéb idegen fajokkal

szemben. Pedig éppen a német és a zsidó faj a legtöbb jóakarattal bíró szövetségese *a magyar nemzeti államnak*, leghívebb támogatója a magyar nyelv terjesztésének: legszívesebben assimilálódik a magyar fajjal: és azért kimondhatatlan könnyelműség, mikor éles gúnnyal ép ezen fajokat illetik; és még ezeket is ellenséges indulattal töltik el!

Fuzionális törekvések és két §-os törvény.

A közigazgatási reform a közigazgatás államosítási tervéből állott, melyet a *megyék rekonstrukciójával*, illetve a megyei tisztviselők kinevezésére vonatkozó törvényjavaslattal indított meg.

Mindenki látja és érzi, hogy közigazgatási rendszerünk a parlamenti felelős kormányrendszerbe belé nem illik. A míg a kiadott rendeletek végrehajtói nem állanak a legfőbb felelős hatalom közvetlen rendelkezésére: addig a kormányzás rendes menetéért való valódi felelősségről beszélni nem lehet. Amíg a megye megtilthatja közegének hogy a miniszter rendeletét effektuálja: addig jó, korrekt és pontos közigazgatásról szólni nem lehet.

Azonban a Szapáry Gyula gróf által beterjesztett törvényjavaslat czélszerűsége, sőt alapelvei felett is már magában a kabinetben is merültek fel éles ellentétek. Szapáry gróf hajthatatlan maradt: beterjesztette javaslatát és a nagy küzdelemben, mely koronként egész viharokat élesztett fel, legtöbbnyire egymagára maradt: sőt

maguk a kabinet tagjai is vagy csak rövid időre vagy épen nem jelentek meg elnökük védelmére a tárgyalások alatt.

A kabinet legnagyobb tehetségei félreállottak és nem támogatták a miniszterelnököt. A 48-as és függetlenségi párt — épen a választott tisztviselőkben vélte pártja oszlopait feltalálni és a kinevezett közigazgatási közegekben törekvésének ellenségeit sejtven — óriási erővel és elkeseredéssel támadott. Obstrukciót csinált.

Szapáry szövetségesei Apponyi gróf és pártja voltak, kik egy ideig sok jóakarattal és odaadással támogatták Szapáry törekvéseit. — Kőnek következése azután az volt, hogy az egész országban, de sőt a szabadelvű pártban magába is kezdtek a mérsékelt ellenzékkel való *fúzióról* beszélni.

Nem egészen ok nélkül. De azt is mindenki tudta, hogy még ha a miniszterelnök fúzióra hajlandó volna is, magában a kabinetben is vannak, kik ellenzik és a pártban egy hatalmas és döntő áramlat ellene fordul.

Ennek kifolyása volt, hogy egy szép nap Tisza István a képviselőházban felszólalva, kijelenti: *hogy a törvényjavaslatot a szabadelvű párt a saját erejéből is törvénnyé tudja emelni.* Ezzel a fúzióellenes áramlat nevében szinte megadta az útlevelet gróf Apponyi Albertnek és pártjának.

Talán nem egészen ok nélkül hitte a párt. sőt az egész ország is, hogy e nyilatkozat egy nagy súlylyal bíró csoport pronunciamentója volt.

Ezen percztől a helyzet megváltozott; a mérsékelt ellenzék támogatása lankadttá Ion és a végeredmény az volt, hogy az egész törvényjavaslat összezsugorodott két elvi jelentést tartalmazó szakaszra, melyeket azonban már Apponyi gróf nem szavazott meg.

Téli választás. — Kossuth, Hentzi ügyek

Ez időtől Szapáry tekintélye nem csak az országban általán, de magában a pártban is hanyatlóban volt,

Szapáry Gyula gróf érezte ezt, de azt hitte, hogy ennek oka csak a Tisza-féle párt-töredék, a melytől lehetőleg szabadulni kívánt, Miután azonban Tiszának egyéni súlya, daczára az utolsó évek kegyetlen üldözéseinek, megtörhető nem volt. azt legalább a lehető minimumra leszállítani törekedett.

Így jött azután, hogy az 1891. év végén feloszlatta a képviselőházat és 1892. évi január 26-29. napjaira kiírta az új választásokat. De ez a választás nem valami fényesen ütött ki a miniszterelnökre nézve. Pártunk megmaradt in statu quo.

Szapáry Gyula gróf az új képviselőházzal sem ment valami nagyon sokra, sőt csakhamar nemcsak a pártban kétségtelenül felmerült ellenséges áramlattal, de magában a kabinetben is éles nézeteltérések és elvi differenciákkal kelle megküzdenie

Ehhez még az is hozzájárult, hogy majd itt, majd ott merültek fel kellemetlen incidensek, melyeket sem kiegyenlíteni, sem dominálni a miniszterelnök képes nem volt és melyek az iránta való bizalom hanyatlását siettették; ilyenek voltak egyebek közt: az aradi vértanúk szobrának leleplezésénél a kormány tagjainak elmaradása, és ezzel kapcsolatban a képviselőházi viták; hasonlóképp ilyen volt Kossuth bajosnak a főváros által *díszpolgárrá, lett válasz tatása*, röviddel azután, hogy a koronázási 25 éves jubileum alkalmából ő Felsége a fővárost *székvárosává* emelte. Továbbá az elmérgesedett *elkeresztelési kérdés*, melyben Szapáry felfüggesztette a bírói ítéletek végrehajtását. Ezekhez járult még a Hentzi szobor feletti ügyetlen rendezkedés, melyben Szapáry a hadsereg és a felségnémi elkedvtelenedését megelőzni nem volt képes.

A mi Kossuth díszpolgárságát illeti, ez nem volt új kérdés a fővárosnál, mert mintegy háromnegyed év előtt egyszer Polónyi Géza szándékozott ezt indítványozni a közgyűlésen. De a fővárosi bizottság tagjai négy ötödrészben kormánypártiak lévén, a közgyűlést megelőzőleg egy pár nappal néhány szabadelvű bizottsági tag értekezletet hívott össze és sikerült a hangulatot a tervezett dísz polgársági indítvány ellen akkép paralizálni, hogy vele ugyanazon időben Andrássy Gyula gróf dísz polgársága is indítványoztatott volna. Ez tetemesen csökkentette volna azt a nymbust, a mely el éretik, ha egy időben, egy nap, egy ülésen egyedül csak Kos-

suth neve hangzik el egyhangú lelkesedés köze-
pette.

Érezték e fulánkot azok, a kik e díszpol-
gársági indítvány tervezői voltak és ezért azután
Polónyi az indítványt meg sem is tette.

Most pedig Szapáry Pécsett volt a hadgya-
korlatokon a Felség oldala mellett; a hangulat-
keltéssel — nyár lévén — senki sem törődött,
de különben is Szapáry gróf ekkor a fővárossal
való összeköttetés szálait már kiejtette kezéből
és így az indítvány keresztül ment. Sokan ennek
a Kossuth díszpolgárságának és a honvéd és
Hentzi-szobrok komplikációjának tulajdonítot-
ták a Felség akkori rögtönös távozását is Magyar-
országból.

Egyházpolitikai reform és Szapáry bukása.

A minisztérium kebelében a legnagyobb
horderejű reformkérdések. nevezetesen az egyház-
politikai reformok felett támadt meghasonlás
híre szétterjedt, az országban.

Magában a szabadelvű pártban mind sűrű-
ben emelkedtek hangok, melyek gróf Szapáry-
nak a miniszterelnökségnél elkövetett hibáiról
a képviselőházban tett nyilatkozatai ki nem
elégítő voltáról beszéltek és a jövő nagy felada-
taival szemben vezetői képességében bizalmat-
lankodni kezdtek.

Gróf Szapáry 1892. október végén a kabi-
netben történt meghasonlás felől jelentést tett

a koronának és híre terjedt, hogy felhatalmazást kért kabinetjének rekonstrukciójához. De a míg ő Bécsben járt, hogy pozícióját erősítse: az alatt itthon a pártban egy óriási izgatás lön megindítva — egyenesen Szapáry megbuktatására. Erre a párt legtekintélyesebb és döntő tagjai szövetkeztek.

Az egyházpolitikai reform lön a lázadók zászlajára írva és a kötelező polgári házasság, polgári anyakönyvek stb. életbeléptetése lön mint az elkeresztelési kérdés egyedüli orvossága előtérbe tolva. Az eddig tespedő politikai marasmus egyszerre megszűnt.

Az izgalom a szababadelvű pártban nőttön-nőtt. Szapáry barátjai elégedetetlenkedtek; a polgári házasság ellenfelei nyílt opposziczióba léptek: az ingatagabbak nem tudták hová csatlakozzanak? és a kormányválságból igen könnyen pártválság fejlődhetett volna,

A korona nagy súlyt fektetett a szabadelvű párt együttmaradására.

E sorok írója e mozgalom kezdetén még távol volt a fővárostól és visszaérkezéével, midőn november 3-án először ment fel a pártkörbe, roppant meglepetéssel látta az izgalmat, mely a kötelező polgári házasság kérdésében a klubban elterjedt, Mindenki foglalkozott e kérdéssel és a lehető legszenvedélyesebb hangulatban. Nem tudtam magam a helyzetbe beletalálni. Egy csoportban az egyik miniszter, a másik csoportban a másik, itt egyik vezére a pártnak, amott egy másik előkelő tag a párt korifeusai közül gyűj-

tött csoportot maga körül és fejtegették a kötelező polgári házasság szükségességét. Csupa tűz, csupa villamosság volt az egész párt. A terem esténként zsúfolva volt és nemcsak a fizikai atmoszféra volt fűledt, hanem a kedélyek felhevülése is a legmagasabb tokra hágott.

Egy ideig álmélkodva néztem mindezeket, majd felizgatva a látottaktól, oda fordultam egyik vezéregyéniséghez és azt kérdeztem:

— Micsoda jelenetek ezek? micsoda izgatottság uralkodik itt egy oly kérdés felett, a melyről két hét előtt még alig beszélt valaki?

— Ki kell ugratnunk a nyulat a bokorból, látnunk kell, meddig terjed Szapáry szabadelvűsig!“.

Ez volt a válasz.

Megjegyzem, hogy ekkor Szapáry gróf még Bécsben volt.

Másnap ismét felmentem és félreülve ügyeltem meg az előttem lefolyó, a múlt estiekhez egészen hasonló jeleneteket, a mikor egy másik korifeusa pártunknak mellém ült és azt kérdi:

— Nos, mit mondasz e mozgalmakhoz? Bele találod-e már magad?

— Rendkívül meg vagyok lepelve — felelém hogy a kérdés annyira akuttá vált, mert azt hiszem, hogy egy ily nagy terv megvalósításához minden előfeltétel hiányzik. Nem hiszem, hogy egy hasonló törvényjavaslat beterjesztéséhez a korona beleegyezését fogja adni; nem hiszem, hogy a főrendek egy ily törvényt megszavaznak; és nem hiszem, hogy az végrehajtható lenne a

közigazgatás államosítása előtt, különösen tekintettel a nemzetiségi vidékekre, a hol a szükséges közegek hiányoznak. Pedig a párt, ha már belemegy a kérdésbe, nem elégedhetik meg esetleg megint egy két szakaszos elvi kijelentéssel.

— Ez utóbbit én se hiszem, válaszolt a korifeus, de azt tartom, hogy a kormány azzal kezd, miszerint a törvényjavaslat már készülöb-ben van és rövid idd alatt be is terjeszti. Ami a végrehajtási közegeket illeti, ez szerintem csak pénzkérdés, mert a hol ilyenek hiányoznak, oda azokat ki lehet nevezni. Hogy a főrendek első alkalommal meg nem szavazzák, az valószínű lá de ha látják, hogy egy ily törvény létrejötte a koronának is kívánsága, akkor többszöri üzenetváltás után bele fognak egyezni. A mi végre a koronát illeti, ha meggyőződik, hogy a szabad-elvű párt ez intézmény létesítését komolyan és határozottan kívánja és csak ez áron lehet azt összetartani: nézetem szerint megadja jóvá-hagyását.

Kijelentettem, hogy aggodalmaim ezen hipotézisek által ugyan elenyésztetve nincsenek, azonban magát a kérdést liberálisnak, annak megvalósítását saját szerű nemzetiségi és felekezeti viszonyainknál fogva kívánatosnak tartom, és ezért, ha a párt ezt zászlajára írja: én is támogatni fogom.

A klubból távozva, annak lépcsőjén találkoztam a kormány egyik tagjával, és ezen kérdést intéztem hozzá:

— Mikép vált a kötelező polgári házasság

intézménye egyszerre oly égető sürgössé *a kabinet egyes tagjai előtt?*

A kabinetben már hónapok előtt tál volt vetve a kérdés, volt a válasz, mert utóvégre is egyszer tudnunk kell: lehet-e magyar egyházpolitikát csinálni vagy sem? Mert eddig sem személyi, sem dologi kérdésekben a vatikánnal boldogulni nem tudtunk. A mit nappal létesítettünk. azt éjjel láthatatlan kezek megsemmisíténék.

Ilyen nyilatkozatok és magyarázatok nyújtottak némi támpontot a helyzet keletkezésének megítéléséhez.

A párt rendezői az actióhoz megnyerték a párt nagy többségét és hallgatásra bírták a másik részét, úgy, hogy mire gróf Szapáry Gyula, Béeshöl visszatért, a helyett, hogy ő zárhatta volna ki a vele ellentétes kabineti tagokat kormányából a párt őt magát ejtette el.

Wekerle-Szilágyi.

Szapáry, elejtetvén pártja által, azt bejelentette a koronának.

Ekkor felhívtak Bécsbe a Felsőghez: Tisza Kálmán. Bánffy Dezső házelnök, Széll Kálmán stb.

A tanácsadásra felhívtak a fenforgó viszonyok között mint egyedül alkalmas embert *dr. Wekerle Sándor* pénzügyminisztert hozták javaslatba miniszterelnököt.

Wekerle egyszerű polgár szülők fia, ki tehetsége és szorgalma által minden támogatás és

pártfogás nélkül alsóbb fokú pénzügyi hivatalnokból államtitkárrá, majd pénzügyminiszterré küzdötte fel magát.

Nagy talentuma, erős munkakedve, szeretetreméltó és megnyerő modora az érintkezésijén és impozáns rokonszenves, külső megjelenése csakhamar felkeltették Tisza Kálmán figyelmét, ki Szapáry Gyula pénzügyminiszteri sikertelen erőlködései és visszavonulása után a pénzügyi tárczát átvette.

Wekerle már mint államtitkár feltűnt a képviselőháziján szakszerű, talpra esett és a mellett elegáns szónoklatai és felszólalásai által: de azt a gondolatot, hogy egyhamar miniszterré legyen — legalább is megmosolyogták. Ilyen országban mint a mienk, a hol minden pozitív pályát régi családok ivadékainak fentartására látszottak fordítani: egy ilyen új ember miniszterségét csak akkor hitték lehetségesnek, ha már minden téren csődöt mondott az akkor uralkodó osztály . . .

És íme Tisza Kálmán nem csak pénzügyminiszterré tette, hanem a miniszterelnökségre is javaslatba hozta — a „parvenüt!”

A világ nagyot fordult!

Az egész országot mint a villám járta be a hír, hogy oly férfin került az ország ügyei élére, kit, minden egyéb mellétekintet nélkül, egyesegyedid saját tehetsége és munkássága emeltek e polczra! Mindenfelé örömtől sugárzó arczokkal találkozunk. Mindenki elégedettséggel konsta-

tálta, hogy e naptól datálódik Magyarország valódi rekonstrukciójának korszaka.

Wekerle megtartván az előbbi kabinetben volt összes minisztereket, a Szapáry Gyula által vezetett belügyi tárczára *Hieronymi Károlyt* nyerte meg.

Kormányának megalakításakor *Szilágyi Dezső* akkori igazságügyi miniszter népszerűsége a fagypontra állott a párt előtt; és magának Tisza Kálmánnak egész tekintélye kellett hozzá, hogy a párt annak a kabinetben való megtartása ellen ne demonstráljon.

Ez a férfiú, kinek agyában több tudomány és ész van, mint száz másokéban együttvéve, rideg, visszataszító modorával, magán kívül minden mást kicsinylő viselkedésével szerencsésen el idegenítette három év alatt az egész pártot: sőt, annyira jutott, hogy a júniusi Wekerle-válság alatt még volt minisztertársai közül is többen nem akartak vele egy kabinetben ülni és roppant erőfeszítés kellett hozzá, hogy a felmerült, nehézségek elháríttassanak.

És mégis ez a férfin volt az, aki óriási talentumával később a polgári házassági vita alatt tartott beszédeivel egész Európa tiszteletét szerezte meg magának és a magyar parlamentnek.

És csodálatos ennek a férfiúnak alig van egy őszinte barátja, daczára annak, hogy mindenki előtt bámulat tárgyává vált; az az agy, amely minden kérdést feldolgoz, azt elemeire bontja, hogy azután játszva, saját rendszerébe illesztve, ismét összerakja, de már ekkor úgy,

ahogy neki legjobban szolgál. — ez az agy, mely összegyűjtötte a múlt minden tanúságait és látja a jövő minden esélyét — ez az agy egyet nem lát: a jelent a maga exigenciáival, a melyekhez alkalmazkodni kell. Mindenki csodálja, de senki sem szereti: érzik távoztával a veszteséget, az úrt, melyet maga után hagy és senkisémet sajnálja; tudja mindenki hogy olyan sem jó helyere, ki képes legyen saruszíjját megoldani, és meg sem fájlalják elvesztését!

Nincs az az európai parlament, a melynek éi díszé nem lehetne, de nincs az a társaság, a melyet nem feszélyezne: szikrázik belőle az elmésség és tudomány és még is hideg fut végig mindenki hátán ha belép a társaságba. Ellentéte a legnagyobb fénynek és a legsötétebb árnyéknak. Mások elmennek, ha azt látják, hogy egy társaságnak terhére vannak; ő marad és vagy meghódítja vagy elzavarja a társaságot.

Fölényben mindig Szilágyi marad.

Nőkkel mindig tud enyelegni, mert sokkal alantabb állóknak tekinti, semhogy érdemes volna őket komolyan venni; urakkal mindig érezteti szellemi felsőségét osztentative és nem a a legkíméletesebb modorban. Ezeket nem tartja érdemeseknek, hogy velük kedélyeskedjék.

Egyetlen egy ember tartott ki mellette, mikor mindenki elfordult tőle. de az is ugyanoly természet volt mint az övé csak — az ő tehetsége nélkül.

A hatalmat az ő saját joga gyanánt követeli: ezt tőle elvonni akarni — jogfosztás. Ő a ha-

talom élvezetében kéjeleg, ez pótol nála minden földi gyönyört: ezért a végsőig megvédi annak birtokát.

Ambíciója határt nem ismer; gyűlöl mindent és mindenkit, ami vagy a ki ambíciója megvalósulásának útjában áll és annak kielégítésében akadályozza.

Fenomenális debatter. Époly megdönthetetlenül bebizonyítja ma, hogy a *fakultatív*, a mint bebizonyítja holnap. hogy a *kötelező* polg. házasság a legtökéletesebb és legliberalálisabb intézmény a világon. És ép annyira türelmetlen, ha az egyiket, mintha a másikat támadod meg. Eleme a *bizonyítás*, mert akkor óriási tudásának egész tárházát kirakhatja előtted és éles eszének és fényes dialektikájának csillogó fegyverét a legügyesebb vágásokban mutogathatja.

Veszélyes ellenség, de nem odaadó barát, ez utóbbira önérzetének túltengése teszi képtelenné.

A kormány programja.

A kormány azzal inaugurálta megalakulását, hogy komolyan liberalis és messzeható reform-programmot írt zászaljára.

Az a néhány tétel, mely e programmot képezte, egy nagy jövőt világított be: egy nagy ideál megvalósítását ígérte; egy szabad, a jog-egyenlőségen felépült, megingatlanul szilárd alapra fektetett, jól igazgatott nagy magyar államot helyezett kiáltásba!

E programm a *vállásszabadságot*, *kö-*

telező polgári házasságot és közigazgatási reformot tartalmazta.

Mindenki tudta, hogy a programul megvalósítása, mely az 1848-iki átalakulási epochával volna egyenrangú, nem fog simán menni. Egyike e programm-pontoknak már megbuktatott egy minisztériumot és a másik előreláthatólag még óriásibb küzdelmet fog előidézni a klérus részéről.

Tényleg az új miniszterelnök elébe mindjárt kezdetben roppant nehézségek torlódtak. A vallásfelekezeti viszály már is lobogó lánggal égett: a nemzetiségek, különösen a román faj kérdésében nyílt akciózt folytatott Magyarország integritása ellen. A koronával való viszony nem bírt a szükséges bensőséggel; a parlamentben éles gyűlölködések emléke és kölcsönös türelmetlenség; a szabadelvű pártban szakadási izgalom; egymásik minister népszerűtlen volta; a hadseregnél — a honvéd- és Hentzi-szoborféle kellemetlenség még mindig kellemetlen visszaemlékezések tárgya volt.

Ágya tehát nem volt rózsákra vetve.

Wekerlének egyrésztől mind e nehézségeket útból kelle elhárítani, ami csak a korona jóakarata tényleges támogatásával volt lehetséges, de egyúttal meg kellett, valósítania a liberális reformprogramot, mert a nagy közönséggel szemben *csak is az igazolhatta az ő miniszterelnökségét* és tarthatta meg őt a közvélemény számára. A korona előtt pedig csakis úgy lehetett jelentősége és megbízhatósága, ha *ott lenn*

szélesebb rétegek támogatják bizalmukkal, mint az eddigi kormányokat.

Az új kormánytól mindenki sokat várt és mindezeket kielégíteni majdnem emberfeletti feladat volt.

És íme mindjárt kormányzása elején állott be ismét a budai honvédszobor felállításának megünneplése feletti diskusszió és azon komplikációk, melyek a Hentzi-szobor megkoszorúzásának tervezése folytán már Szapáry alatt igen keserű tapasztalatokra vezettek, egész erőből újból kitörtek.

Ezenkívül magában a szabadelvű pártban is a „poroszok“ nagyon erős izgatást indítottak meg az Apponyi gróffal való fúzió érdekében. A végczélt nem jelölték meg a faiseurök. hanem azon állítólagos ürügy alatt, hogy Wekerlét támogatják, de az *illetéktelen külbefolyástól* föl akarják szabadítani — tulajdonképen Szilágyit a kabinetből, Tisza Kálmánt pedig a pártból akarták kiszorítani, mint a kik az Apponyi gróf pártjával való fúziónak útjában állanak.

Kezdetben ezen töredék Wekerle egész programját és így a kötelező polgári házasság törvényjavaslatát is támogatni ígérte, de a Tisza befolyását a pártban — Atzél Béla befolyásával szándékozott felcserélni!! . . .

És ezen izgatás a párt kebelében napról-napra erősödött. A dolog lassanként kellemetlenné vált, mert a koronának azok, kiket meghallgatott. azon biztosítást adták, hogy az egyházpolitikai programul alapján a szabadelvű pártot

együtt fogják tartani; és most a „porosz“-töredék a pártból való kilépéssel fenyegetett.

Ezen elégedetlen töredék egyik vezérük állítása szerint, prononciámontóját a kabinet egyik-másik tagjának tudtával állapította meg, sőt bizonyos irányban ígéret is tétetett nekik! . . .

Utóbb a kormányelnök és az elégedetlenek között — miután ezek Tisza és Szilágyi ellen intézett támadásaik és cselszövényeik sikertelenségét látták, és ezért magát a kötelező polgári házasságot is kezdték megtámadni — azon megállapodás jött létre, hogy a kötelező polgári házasság esetleges támogatása vagy ellenzése esélyét a törvényjavaslat betérjesztésétől, és az abba lefektetett elvektől teszik függővé.

Amint azután a javaslat betérjesztetett, a pártból 35 tag azonnal ki is lépett. E körülmény döntő helyen aggodalmat keltett annyival inkább, mert az egész országban egy nagy és intenzív izgalom terjedt szét és a poroszok és néhány más tagnak kiválásával a szabadelvű párt is kezdett szétmállani.

Azonban sikerült ezt megakasztani és az aggodalmakat is eloszlatni; és hogy a nagy programul megvalósításához a politikai tényezők még kedvezőbben hangoltassanak: a valuta-szabályozási ügy is élénken tárgyalatott a bizottságokban.

A hangulat, csakugyan kedvezővé vált Wekorklére nézve az egész országban pártkülönbség nélkül. Mindenki bámulta nagy tehetségét, nagy munkaerejét; azonkívül személyes szeretetre-

méltósága mindenki- ben rokonszenvet ébresztett és elfelejtették általában az érdekességet, mely egyik-másik kabinettaggal való érintkezésben kellemetlen húrokat volt képes érinteni.

Újabb román mozgalmak.

A nemzetiségi izgatók, de különösen az erdélyi románok, heccölve az oláhországi liga által, nagy kárörömmel használtak fél minden oly körülményt, a mely maguk a magyarok közt visszavonást idézett elő. Így az egyházpolitikai küzdelmet is. A hírhedt memorandum-pör tárgyalása ezen időre esett, ki volt tűzve az esküdszéki tárgyalás, mely a Lucacsiuk, a Ratiuk és ezek társai felett volt hivatva ítéletet mondani a felett: követtek-e el lázítást vagy lázításra irányzott izgatást? és a különböző népfajok közti gyűlölet-keltés nyilvánul-e azon nyomtatványaikban, melyeket „memorandum“ cím alatt terjesztett elő világgá s melyeknek eredeti célja volt a korona kezébe juttatás, és a koronát magyar nemzete ellen hamis vádakkal tévútra vezetni.

Ez alkalmat felhasználták az esküdszék megfélemlítésére; már ennyire ment bátorságuk. Összegyűjtötték és beszállították a havasok népeit, a városok és falvak román lakosait ezrenként Kolozsvárra, hogy általuk és velük megfélemlítsék az esküdszéket, megfélemlítsék a bíróságot.

Csodálatos, hogy ezen eljárás, mely heteken keresztül nyíltan hirdethetett előre a román lapok által, kormányunk részéről semmiféle akadályra

nem talált; és csodálatos, hogy a bíróság megfélemlítésére való törekvés sem a bel-, sem az igazságügyminiszter részéről felszólalásra okot nem nyújtott.

Mi ezt, valamint korábban a román kongresszusnak Nagy-Szebenben lett összehívását képviseleti alapon oly monstrumnak tartottuk, melynek létrejöttét és megalakulását sehol törvényesen megengedve nem találtuk és mégis mindezen dolgok megtörténtek. Láttuk és hallottuk; mikép állítják fel politikai programul gyanánt a nagyszebeni román kongresszuson Magyarországnak nemzetiségek szerint való feldarabolását: láttuk, hallottuk és olvastuk azon dühöngő kifakadásokat, melyek a magyar közigazgatásnak a románságot állítólag üldöző eljárása ellen, a románoknak a magyarok részéről való üldözésére vonatkozólag elhangzottak a kongresszus termében. E kongresszus szónokai mintegy immunitási joggal látszottak bírni.

És az ország méltán csodálkozhatott a felett, hogy mindezek a dolgok megtörténhetnek, hogy mindezek a tudatlan román köznépre az igazság benyomását tehetik, miután e rágalmazásokat sem megtiltani, sem megbüntetni, a magyar államnak bátorsága, mún volt.

A politikához nem értő köznép előtt az igazságnak és valószínűségnek némi látszatát nyert, azon hit is, mely folyton terjesztetett az oláh köznép közt, hogy az izgatóik Lucacsiu, Ratiuk s a többiek csakugyan valami hatalmas potentátom védnöksége alatt állanak, mert íme nyílt

ülésekben hirdetik a magyarok kegyetlenségét, nyíltan agitálnak az önálló román terület kihasználása mellett Magyarország testéből, s íme — senki sem meri őket bántani! . . .

Hasonló dolgok nagyobb befolyással bírnak a tömegekre, mint négyszemközti ámitás. És a kongresszuson részt vett százak széjjel hordták e meggyőződésüket a havasok népsége, a városok és falvak lakossága közé és terjesztették a hatalom hírét, melylyel a Lucacsiuk és Ratiuk bírnak szemben a tehetetlen magyar kormánynyal.

Nem volt-e azután természetes, hogy a román önérzet a szomszéd oláhországi liga segítségével oly magas fokra izgattatott fel, hogy voltak napok, mikor a román vidékek magyar lakossága minden percben fizikai erőszaktól és a 48-as forradalmat megelőző véres jelenetektől tartott, és falvaikat meg lakásaikat éjjel-nappal ébren őrizték és a vidék népét folyton feszült figyelemmel kísérték.

Ezen viszonyok a szabadelvű pártban kényelmetlenségi érzést keltettek, és a párt kezdett attól tartani, hogy az erdélyi románkérdés megoldására az általa támogatott kormány vagy a kellő súlyt nem fekteti, vagy a kellő bátorsággal nem bír és így államunk egyik veszélyét elhárítani nem is lesz képes.

Az összbenyomás végeredménye az volt, hogy a kormánynak nincs bátorsága e kérdéshez hozzányúlni: nincs kellő önbizalma a lázongó elemek megfékezésének kivihetősége iránt; és nincs elég tájékozottsággal ezen jelenségek horderejének megítéléséhez.

A körút, melyet a belügyminiszter tett a célból, hogy az erdélyi románkérdést felismerje és esetleg a román vezetőkkel érintkezzék, eredménytelen volt! Annak egész tervezése és kivitele csak gyengítette a kormány tekintélyét: minek élő tanúsága, hogy Lucátiuk, Rátiuk és társaik elítélése és a belügyminiszter körútja után csakhamar *egy újabb román kongresszus tartott* Erdélyben, mely az elsőnek nyomdokain haladt és folyvást gondoskodik a románság izgalmainak ébrentartásáról.

A nagy harcz. Kossuth halála.

Megindított az egyházpolitikai mozgalom. Már az előmunkálatok elég kedvezően vezették be az ügyet, mert annak megindításakor már biztosítva volt a kormány az ellenzék egymásik töredékének hangulatáról, rokon szén véről, sőt tényleges támogatásáról is.

Ezen biztosítékkal kezében bátran szállhatott ki a küzdőterre.

Az egyházpolitikai reformot tárgyaló törvényjavaslatokkal a nagy harcz meg is indult; az izgatások országszerte óriási mérveket öltöttek; a klérus minden megengedett és meg nem engedett eszközhöz nyúlt, hogy ellenszenved, ébreszsen oly reform iránt, mely kétségtelenül hatalmi körének korlátozásával járt. Fel egész a trónig csaptak a hullámok és le mélyen a nép legutolsó rétegébe vájtak maguknak medret. A mi Magyarországon egy évszázad óta nem

történt, a mi a reformáció miatti küzdelmek óta alig fordult, elő: vallásfelekezeti gyűlölség kezdett népünkben terjengeni.

Katholikus nagygyűléseket hívtak egybe, a föld népet erével szállították a gyűlések helyére, Budapestre, Zsolnára stb., Zichy Nándor és Esterházy Miklós Mór grófok izgatásai és vezetése mellett. A rozsnyói püspök Echopper és a székesfehérvári püspök Steiner felekezeti gyűlölettől nyüzsgő pásztorleveleket bocsátottak szét. Minden követ megmozdítottak, hogy a kötelező polgári házasságot zászlójára írt kormányt és pártot megbuktassák.

Azonban szerencsére a képviselőház pártjai a kérdést nem tekintették pártkérdésnek, hanem az ország regenerációjához szükséges intézménynek: és mint ilyenek, minden pártból voltak lelkes támogatói.

Ez a körülmény újból bebizonyította, hogy Magyarországon minden számításba jöhető elem akkor, ha nagy horderejű és az ország fennállását vagy erősítését illető *sarkalatos kérdésekről* van szó: megszűnik pártember lenni és lesz egyszerűen hazafivá!

Így hát a kormány, a szabadelvű párt és a kormányt e kérdésben támogató ellenzéki csoport a maguk részéről viszont megásták az ellenaknákat; a képviselők körutakat tettek kerületeikben és ellensúlyozták a papok működéseit; az ország egész intelligenciája — a papság és néhány főár kivételével — törekedett paralizálni a papi hatalom fondorlatait, törekedett felvilá-

gosítani a népet és kimutatni a papok izgatásának alaptalanságát, illetve személyes kérdésre vezethető oldalát. Ezen törekvés nagyban-egészben sikerült is.

Magyarország középosztálya majdnem kivétel nélkül a szabadelvű reform pártján állott: a sajtó — Magyarország újabbkori közéletének e hatalmas tényezője, szintén majdnem kivétel nélkül egész odaadással támogatta az ügyet. A közvélemény e szócsövei lehetetlen munkát végeztek. Minden nap, minden óra hozott valamit: és ezt a sajtó a maga ezer és ezer csatornáján a fővárosból a vidékre és a vidékről a fővárosba, szállította a közönségnek. Lelkesítő és támadó, dicsérő és gúnyoló, felvilágosító és leálcázó cikkek egymást váltották fel.

És sikerült is magukkal ragadni a néptömegek túlnyomó részét, melylyel folytonos és közvetlen érintkezésben állottak: s mely mégis csak minden ellenizgatás daczára is az ő tanácsaik után indult.

Ez legszebben kitűnt, midőn a katolikus gyűlések paralizálására egy szabadelvű népgyűlést hoztak létre a fővárosban, de oly népgyűlést, melyen az ország minden egyes megyéjéből és városából részt vettek a szabadelvű eszmék hívei pártkülönbség nélkül, akár nevezék magukat szabadelvűeknek, akár 48-as vagy függetlenségi, akár nemzeti pártiaknak.

Ez a gyűlés oly impozáns demonstrációvá nőtte ki magát, legalább 120.000 lélek volt jelen: minőt Magyarország ezer éves fenáll-

lása óta nem látott, és melyhez hasonlót egyhamar megint látni nem fog. A lelkesedés hozta össze a legkülönbözőbb törzsű, nyelvű és felekezeű polgárokat. Egy eszme, egy cél volt mindannyia előtt: megmutatni, hogy ezen nagy eszmével szemben Magyarországon csak egy közös érzés uralkodik. Láttunk itt oláhokat, szerbeket, németeket, szászokat, tótokat, ruthéneket stb. a magyarokkal testvéries egyetértésben: grófok és bárók egy sorban a napszámossal és földmívessel: nem volt rang, nem volt valláskülönbség, egynek érezte magát mindenki és s magyar kormány zászlajára írt elvek mellett lelkesedve és lelkesítve tüntetett.

Az ezen népgyűlés által keltett hangulat azonban csakhamar egy országos gyásznak adott helyet. Alig egy pár héttel a gyűlés után, mint a villám terjedt szét a fővárosban és az országban Kossuth halálának híre. A 48-iki szabadságharcz éltető lelke, az új Magyarország megalkotásának fenkölt szellemű bátor intézője, a magyar nép bálványa, kinek neve hosszú és külföldön töltött élete folytán mesés nagyságúvá nőtt hazájában, kihez búcsút járt Magyarország értelmisége és egyszerű földmívese egyaránt: a nagy szellemóriás meghalt.

Gyász töltötte be az egész országot.

Ép úgy mint Deák Ferencznél. kétségtelenül az egész ország érzületével találkozott volna, ha eltakarításáról az ország gondoskodik. Ez azonban magasabb politikai okokból nem volt ke-

keresztülvihető. E helyzetből a Wekerle-kabinetre nézve súlyos nehézségek állottak elő.

Őszintén megvallva, mindenkinek azt kelle hinnie, hogy Wekerle kormánya katasztrófa elé megy, ha ezen nemzeti közérzületnek ellent mer állani, annyira élénk volt a veszteség feletti fájdalom az egész országban.

Igaz, Kossuth utolsó lehelletéig makacsul ragaszkodott inkompatibilitási tanához: másrészt pedig Ferencz József király Magyarország népe előtt oly népszerűséggel bír, minővel talán Hollós Mátyás ideje óta egyetlen koronás király sem; igaz, hogy ez oknál fogva azt kelle hinni, hogy szeretett királya iránt való tekintetből a nemzet attól, hogy Kossuthot a törvényhozás ugyanazon megtiszteltetésben részesítse, melyben Deákot t. i. hogy a nemzet háláját törvénybe iktassa el fog állani. De a ki a magyar vérmérséklet ismeri, a ki tudja, hogy úgy szeretetében, mint gyűlöletében vajmi hamar fékezhetlen szenvedélybe tör ki: az előre tisztában volt az iránt, hogy ezen nagy esemény behatása alatt az első időben pusztán az érzelem hangjára hallgatva, ellenáll hatlan erővel fogja követelni szíve vágyának teljesítését; és hogy a kormány, ha ennek eleget tenni képes nem lesz, inkább ott fogja hagyni helyét, mintsem koronás királyával szemben a személyes érzelmek ily megsértését követné el.

A kérdés annyira kritikus volt, hogy a ház elnöke, báró Bánffy Dezső, elutazott a fővárosból, kikerülendő a biztosra vett rohamot a képviselő-

ház részéről, melyet azért fognak intézni, hogy Kossuth temetését a törvényhozás vegye kezébe.

És most látszott, mily szerencse volt Kossuth fővárosi dísz polgársága; mert ez adott alkalmat arra, hogy kikerüljék az államhatalmak konfliktusát. *A főváros mindjárt az első hír megérkeztével magának reklamálta a díszpolgára iránti végső tiszteletadást.* Ez szerencsés körülmény volt; a képviselőház legbefolyásosabb ellenzéki tagjai is igen loyálisan elfogadták a megoldás ezen módját.

Ezen loyaltás elhárított egy nehéz katasztrófát és talán elejét vette a nemzet és fejedelme közt lehető elhidegedésnek. Utóvégre is az ország fővárosa egy bizonyos irányban a nemzet szívének képviselője és amit a főváros ily esetben cselekszik, azt a *nemzet nevében* teszi és azért a kérdés ezen megoldásába az egész nemzet meg is nyugodott.

A Turinból behozott tetemet a múzeum előcsarnokában helyezték ravatalra. A végtisztesség a nagy halotthoz méltó volt s hogy minő őszinte, a nemzet minden rétegében átérzett volt a gyász, igen helyesen jellemezte egy aznap megjelent lap a következő szavaiban:

„Július Caesar holt tetemére leborulnak a római légiók zsoldos katonái ... az előtt a koporsó előtt, mely magába zárta Magyarország új kora legnagyobb emberének szent porait, zokogva borult le Árpád egész nemzete.“

Százezerekre ment a gyászkíséret; az ország minden zugából megjelentek a gyászolók: vének,

korabeliek, kik még tanúi voltak működésének és lelkesültek szavaira és menének fegyvert ragadni és védeni a hazát — ma mindannyian már megtört rom, de szíve megmozdult és kialvóban levő szeméből nehéz könnyek hullanak: ifjak, kik atyáik viselt dolgait lobogó kebelrel és egy nemével a fenkölt irigy vágnak, hogy „miért nem lehettem apám helyén!“ — hallgatták a téli estéken — szintén velük érezték a veszteséget. Öreganyáknak, kik ifjú korukban látták Kossuth derék honvédét, a kik dobogó szívvel látták őket vérengző csatákra kelni, vagy azokból dicsőséggel visszatérni: a visszaemlékezés átmelegítette szíveiket és gyermekeiket s unokáikat vitték a nagy ember ravatalához.

Ott volt egész Magyarország: és a ki személyesen nem mehetett, ott volt lelkében érzéseiben, gyászában

Jókai Mór gyönyörű beszédéből, melyet a ravatal felett tartott, csak e pár sort idézzük, mint az akkori érzélem világ visszugarait:

„Koporsódnál találkozik az egész nemzet: régi ellenfelek kezét nyújtják egymásnak, vitatkozó testvérek feltalálják ravatalodnál az édes anyát, a hazát, a ki örököse lesz annak a szeretetnek, melyet te kincsek helyett gyűjtél magadnak egy mesehosszú életen át.

Egy mondás felőled elég egy tengert elcsillapítani; „Ne háborogj! Kossuth alszik . . . A tenger elpihen..

Egy szózat elég a harcot megszüntetni: „Ne tépjétek egymás zászlóit! Ne vágjatok egy-

máson sebeket! Az Kossuth lelkének fáj . . . s a küzdelem elmúlik.

Ez a te bűvös szemfödeled betakar minden belviszályt.

Minden könyecsepp, mely éretted kihull, egy balzsamcsepp, mely nyílt sebeket begyógyít.”

Kossuth Lajos hamvainak eltakarítása után a képviselőház megkezdette az egyházpolitikai vitát. Nagy és érdekes volt a vita: heves és kímélet nélkül való a küzdelem. *A képviselőház oly óriási többséggel, minőt ily nagy horderejű kérdésnél még nem látott, megszavazta a reformot.*

A válság.

Felküldetett a javaslat a főrendekhez. Ott is már előzőleg elkeseredett izgatás indult meg: püspökök, főurak, közös miniszterek, udvari körükhöz tartozó méltóságok eget-földet megmozdítottak. hogy a javaslatot megbuktassák.

Ez köztudomásúlag sikerült is nekik, *miután ott egyik vezértag egyenesen arra, hivatkozott, hogy a kötelező polgári házasság törvényjavaslatát ellenzők a korona óhajta értelmében járnak el.*

Ezen nagyjelentőségű állítással szemben a kormány szükségesnek látta, hogy tisztába jöjjön saját helyzetével és azzal, hogy bírja-e még a korona bizalmát oly mértékben, mely szükséges az ügyek hathatós vezetésére? Azért a korona elé egy javaslatot terjesztett, mely a főrendiházi

tagok számának szaporításával a törvényjavaslat sorsát ott is biztosította volna, kijelentvén, hogy a mennyiben ezen kérése nem teljesítenék: lehetetlen volna részükről a felelősséget a kormányzatért tovább elvállalniok. A korona nem volt hajlandó e javaslatot elfogadni és megbízta a *horvát bánt, hogy tájékozza magát Budapesten egy új kormány alakításának lehetősége iránt.*

A horvát bán kijelentette, hogy ő a szabadelvű párt programjának megvalósítására vállalkozik peer-schub nélkül is; hogy ő a szabadelvű párttal annak elvei alapján kész az ország kormányzatát átvenni.

Nagy zavar támadt a szabadelvű pártban. Voltak a bánnak személyes tisztelői, kik az ő kormányzásától — a Horvátországban elért sikereit tekintve — sok üdvöset vártak és különösen a szabadelvű pártnak meggyengült helyzetére való tekintettel egy ily tapasztalt, erős kéz vezetésére szívesen bízták volna magukat. És volt ép az ellenkező nézetet vallók serege, kik t. i. a párt addigi tradícióinak feladásától teltek és azért Khuen Héderváry grófot mint ismeretlen faktort a magyar közügyek terén gyanús szemmel nézték. Megindult az izgatás egy és más irányban és a túlnyomó többség a horvát bán elleneseié volt. Ekkor 1894 június 2-án este tartott a szabadelvű párt értekezletet, melyen a Bécsből visszatért miniszterelnök jelentést kívánt tenni kormánya bukásának okairól.

Az értekezlet este 7 órára volt kitűzve.

½7 óra lehetett, mikor én felmentem; szo-

katlanul sokan voltak a klubhelyiségben. Belépéssel egyik barátom kérdezi, hogy olvastam-e a határozati javaslatot, melyet Darányi képviselőtársunk az értekezlet elé terjeszteni kíván?

Nekem tudomásom sem volt egy ilyen javaslatról; bementem oda, hol a legnagyobb csoportosulást láttam — a levelező szoljába. Darányi belépéssel kezembe nyomta a fogalmazványt azzal, hogy azt vagy 20—30-an állapították meg s mondanám felőle véleményemet.

Elolvastam és kifogásoltam a „szabad kéz” fentartását, ami felesleges, mert magában értett dolog és kifogásoltam a rideg visszautasítás hangját, melyet szerintem a koronának egy iminens jogát támadja meg. Képviselőtársam azt felelte rá, hogy a szöveg egy hosszú vita végeredménye.

Kis váltatva bementem a nagy terembe és ott pártunk egyik vezérférfia ugyanazon kérdéssel fordult hozzám:

Olvastad-e a határozati javaslatot:

— Olvastam, felelém neki és itt ugyanazon észrevételeket ismételtam, melyet Darányi előtt tettem, hozzá téve, hogy az a korona felségjogának korlátozása. Képviselőtársam nagy súlyt fektetett a határozati javaslat *egyhangú elfogadására*.

Pártunkban az izgalom nagyfokú volt, mikor az értekezlet megnyílt és daczára annak, hogy sokan voltak dissidensek és aggódók, kik azonban, nehogy keserű és *személyes élű* vitát idézzenek fel és ez által a párt további széttörését

tegyék lehetővé, nem szólaltak fel, a határozati javaslat egyhangúlag lőn elfogadva. Pedig ha bárki felszólal ellene, bizony a párt jelentékeny része csatlakozott volna az ellenvéleményhez!

És csodálatos, a szabadelvű párt *ezen* fellépése, mely szerintem csakugyan beleütközik a korona azon jogába, hogy tanácsosait szabadon választhatja, az országban pártunknak óriási népszerűséget szerzett. Jele ez annak, hogy a Wekerle-kormány, az egyházpolitikai törvényjavaslat körül tanúsított akkori magatartása által, rendkívüli népszerűségre tett szert az országban: és tanúsága annak, hogy a kormánypártot az ország nem valami nagyon független gondolkodásúnak tartotta és a közvéleményre nézve kedves meglepetés volt a pártnak a rezolúcióban foglalt határozottsága és önállósága.

Igaz, a határozati javaslatot egy hétre rá „értelmezés“ cím alatt a párt megint visszavonta, de elérte azt, hogy a horvát bán miniszterelnökségéből semmi sem lett és Wekerle újból bízott meg a kormányalakítással.

De most nehézségek merrültek fel az eddigi igazságügyminiszternek az új kabinetbe való ismételi belépése miatt: midőn azonban a kabinetalakítással megbízott Wekerle őt elejteni nem volt hajlandó és a párt néhány korifeusa belépését követelte: ez a nehézség is leküzdetett. Miután a főrendiházi tagok szaporítását a korona kereken megtagadta, annak ellenében felhatalmazta a miniszterelnököt, hogy a főrendiház új tárgyalásainál kijelenthesse, miszerint a korona

politikai szükségnek tekinti a kötelező polgári házasság és azzal kapcsolatos törvény javaslatok elfogadását és törvényerőre emelkedését.

A nemzetiségek sem hagyták felhasználatlanul a helyzetet, mely a magyar nemzetben meghasonlást és így erőfogyasztást idézett föl; azon voltak, hogy saját nemzetiségi követeléseikkel még inkább erőtlenné a Wekerle-kormányt. És ebben nem csekély része van a magyar főpapságnak, ultramontán főuraknak és a klerikálisok azon részének, kik magával Belzebubbal is megalkusznak, csak az ő hatalmi körök ne szoríttassék meg. Ezek ugyanis szövetkeztek a nemzetiségi főpapsággal, mely ez úton szintén közreműködött ahhoz, hogy az egyházpolitikai törvényjavaslatokból törvény ne válhassék. Így azután a trón elé állva, rámutattak, hogy

— Íme, nézd Felséges Uram, egy ily törvény keletkezése magukat a nemzetiségeket is fellázítja!

Végül a főrendek 4 szótöbbséggel elfogadták a kötelező polg. házassági javaslatot miután az ellenkezők közül sokan távol maradtak.

Gróf Csáky Albin.

Mielőtt e sorokat befejeznénk említést, kell tennünk egy államférfiúról. kinek a nagy egyházpolitikai harcban nagy és fényes feladata volt.

Azon nagy nevek közt. melyek az utolsó öt év alatt döntő befolyást gyakoroltak hazánk sorsa felett, kétségtelenül egyike az elsőeknek gróf

Csáky Albiné, ki Trefort örökét vette át és mint Magyarország vallás- és közoktatási minisztere öt évig működött.

Midőn a kabinetbe lépett, az a hír terjengett, hogy — ultramontán. Némelyek gyanús szemmel kísérték működését és várták, mikor fog már benne az oltramontánizmus felülkerekedni?

Nos — ezt még mindig várhatják.

Mikor elfoglalta székét és programját terjesztette elő, az az egyszerű, tiszta, átlátszó logika, melylyel a házban először fellépett: mindenben azt a meggyőződést keltette, hogy nem mindennapi emberrel van dolgunk. Az a nagy súly, melyet a népnevelésre, kisdedóvodákra és ezekkel kapcsolatban a magyar nyelvnek a nép kisdedei által leendő elsajátítására fektetett nagy megalégedést keltett.

És mégis! mikor első költségvetését tárgyalta: meglehetősen szűknek érezte a piros támlás székét — annyira szorongatta az ellenzék: mely örömét találta abban, hogy az újoncz nehéz állását kiszólásokkal még kellemetlenebbé tegye. Védelmében, megjegyzésedben és felvilágosításában azonnal ki volt ugyan érezhető a tiszta fő, az önmagával leszámolt politikus, a végcélja-it megállapított és törhetlenül azok után törekvő államférfiú: de előadásának egyszerűsége és minden keresettség nélkül való pongyolasága, hangjának színtelensége és a halkan, minden affektus nélkül tartott beszédek, sem el nem kábítottak, sem meg nem hódítottak, sőt ellen-

kezőleg, kissé meglepőek voltak azon házban a hol lehetőleg törekedett minden ember szónok lenni.

Lassanként hozzászokott a képviselőház Csáky előadási modorához, s ő is törekedett élénkebb előadás után; már a második költségvetésnél mindenki néma csendben hallgatta az érdekes és alapos fejtegetéseket, melyek egy minden ízében szilárdul megalkotott épület tervét mutatták be a tisztelt háznak. Ekkor már Csáky gróf dominálta a helyzetet.

A szabadelvű párt lelkesült a derék akvizíciónak és e lelkesedés már a következő évben még az ellenzékre is átterjedt.

Mindenki érezte, hogy Magyarország szellemi fejlődésének vezetése jó kezekbe van letéve, gróf Csáky szorgalmas munkás, önmagával tisztában levő vezér, kinek beszédei ép úgy magántársalgás közben, mint a nyilvánosság nagy fóruma előtt, mindig meggyőzők voltak. Mert mindenki kiérzi előadásából, hogy a mit mond. az neki is meggyőződése, a mit őszinte lelkének egész melegével megvalósítani is törekszik.

Ezen tulajdonaival csakhamar egészen meghódította a szabadelvű pártot. Mindenki rajongott a vallás- és közoktatási minist. érért és mindenki örömmel járult tervei megvalósításának támogatásához.

Magán érintkezésében az egyszerűség, nyíltság és melegség mellett mindig ott volt valami előkelőség, mely mindenkire egy bizonyos varázst gyakorolt. Állását nem törekedett ködbe

burkolás által nagyobbnak mutatni, vagy a laikus közönség részéről hozzáférhetőbbé tenni: sőt ellenkezőleg, mindenkinek szívósen kezére járt, a hol azt az ügy érdemének sértése nélkül tenni lehetett, — de ép oly nyíltan, ép annyi őszinteséggel megmondta, ha valami kérelmet nem teljesíthetett: sőt azon fáradságot vette magának, hogy a nem teljesíthetés okait egyenként felsorolva, azt. kinek kérését visszautasítania kellett., meggyőzte annak teljesíthetetlen voltáról.

Csáky Albin politikai nézetei higgadtak és tisztán szabadelvűek. Vallásos ember vakbuzgóság nélkül; hű fia egyházának, a vallás iránt való tiszteletből és benső meggyőződésből. De ép oly tisztilője minden más vallást követőknek, kik a tiszteletre érdemesek. Nem tesz különbséget a hazafiságban vallási tekintetből: előtte saját egyházának érdekei teljesen összhangba hozhatók az állam érdekeivel, egész működése alatt ez volt vezérelve, és azért talá-lunk kormányzati ágában mindig összhangot és mindig meghatározott irányt.

Igen nagy része volt az egyházpolitikai reform keresztülvitelének munkájában. Mindig csatakésszen állott és mindig sorompóba lépett, valahányszor azt a helyzet által indikálnak találta. Felszólalásai mindannyiszor alaposak, határozottak és hatékonyak voltak. Még az oly szónokkal szemben is. mint gróf Apponyi Albert, hatott az ő egyszerű, igénytelen ékesszólama. Midőn egy alkalommal ehhez szerencsét kívánták neki, azt felelte:

„Hisz a legegyszerűbb igazságokat hirdetem és a legigénytelenebb módon. Mi van ebben gratulálni való?”

Midőn e férfi tapasztalta, hogy az ő hivataloskodása nem minden részletében bírja a korona tetszését: azonnal ott hagyta állását: mert nem tartotta hasznosnak, hogy valaki még akkor is kormányon maradjon, midőn már a korona bizalmának teljességét nem bírja.

Újabb válság előjelei.

A szabadelvű párt ezen eljárást, valamint a Kossuth Ferencz — mint még olasz állam alattvalójának — politikai körútját aggodalommal nézte. Tudta, hogy ez utóbbi körülmény ismét anyagot nyújt a korona és nemzet közti jó viszony meglazítására, a mely az utolsó időben különben is sok kívánni valót mutatott. És a kormány e körutat tűrte, az izgatásokat engedte. Felfogása helytelen volt, ha azt hitte, hogy ezzel Bécsben bizonyos köröket félelembe ejt. Egészen más dolog történt. E körök egyenesen és joggal rámutathattak arra, hogy íme! Felsőged magyar kormányának vagy nincs bátorsága a Kossuth izgatásait az alaptörvények ellen megakadályozni, vagy szívesen látja, ha az 1867. XII. t.-cz. elleni apitácziók meglazítják a népben az e törvények állandóságábani hitet.

Ez verte be az utolsó koporsószeget a Wekerle-kabinet fennállásába!

Mindezek a dolgok Wekerle helyzetét rendkívül nehézé tették.

A kötelező polgári házasságra vonatkozó és az azzal junktim szentesítés alá terjesztett törvényjavaslatok nem érkeztek le. Napok, hetek múltak és a korona még mindig nem szentesítette a törvényjavaslatokat. A főrendek mindaddig, míg a szentesítés meg nem érkezik, a még hátralevő két javaslatot tárgyalni feleslegesnek tartják, nem tudva, hogy a vallás szabad gyakorlása és a zsidók reczeczioja fog-e ő Felségének jóváhagyásával találkozni, ha a megelőző három javaslatra nézve ez irányban biztosítékkal nem bírnak.

Gyakrabban történtek felszólalások ez irányban a képviselőházban, és e kérdések kétségtelesenül, magában a kormánypártján is kényelmetlenségi érzést keltek.

Az egyházpolitikai reformra vonatkozó törvények szentesítése csak késett tovább is. és a legkülönbözőbb hírek keringtek a Wekerle kormány bizalomvesztettségéről. És különös! a szabadelvű pártban ezen senki sem csodálkozott: rajta senki meg nem ütközött! Sőt ép a párt tagjai maguk közt tárgyalták egész objektivitással azon okokat, melyek e bizalomvesztést előidézték, a nélkül, hogy ezen megütköztek volna.

El-eljártak a miniszter urak a párt körbe, de alig érdeklődött valaki — talán Szilágyin kivid — a párt hangulatáról. Hej pedig bizony jó volna, koronként a mélyebb rétegekbe is alápillantani, mert vajmi gyakran fekszik már sötét köd a völgyben, mikor fenn az ormokon még csalfa

napsugár játszik; és ezek a közkatonák sokszor jobb érzékkel bírnak az általános helyzet megítélésében mint azok a csúcson állók, mert ok száz és száz oly csatornából merítik értesüléseiket, melyek amazok részére hozzáférhetlenek!

Közbejött a székesfehérvári „katholikus gyűlés“ a maga egyoldalú és felekezeti ellenszenv által diktált határozataival! Ez meg már éppen osztályozza a hazafiságot a szerint a mint katolikus vagy nem katolikus. Sőt tovább megy, és meghívja a község, megye, ország ügyeinek vezetésére a legobskurusabb, legkorlátoltabb embert és nem kíván tőle egyéb kvalifikációt csak azt az egyet, hogy — katolikus legyen! és eltaszítja a legnagyobb tehetséget. ha az nem katolikus.

Íme! ily megfoghatatlan és szánalmas egyoldalúságra vezet még az okos embereket is — a vallási elfogultság!

Midőn e sorokat bevégeztük, jő híre, hogy a *Wekerle kormány lemondott és lemondása a korona által elfogadtatott.* Csodálatos dolog — még bírja a kormány a képviselőház többségének bizalmát; és Ő Felsége csak e napokban szentesítette azon törvényeket, melyek program injának első lén végesebb és érdemlegesebb részét képezték: és még is a Wekerle kabinet lemond, és lemondása elfogadtatik.

A korona és kormány közti feszültség mint

e sorokban elmondottuk sok és különböző okokra vezethető vissza. Hogy kötelező polgári házasság és az azzal kapcsolatos törvények nem voltak ennek okai, ezt tanúsítja a szentesítés: de hogy a korona már e szentesítéssel is éreztetni akarta, hogy a Wekerle kabinet nem bírja bizalmát oly mértékben mint valaha: ezt tanúsította azon húzás-halasztás, mely a bekövetkezett szentesítést megelőzte.

Az elhidegedés okai közül nem a legcsekélyebb volt, mint már előbb is említettük, a Kossuth Lajos temetése körül előfordult inczidensek és miniszteri nyilatkozatok: azonban egyik főok lehetett a júniusi *rezolúció*, melyben a korona által kabinetalakítással megbízott horvát bánnal szemben a párt rideg elutasító határozatnak eredetét sokan némely kormány tagok kezdeményezésére vezették vissza. De továbbá nem csekély befolyással volt reá a Hentzi szoborügy dolga és azon körülmény, hogy midőn júniusban a kabinet újra alakított, abba oly egyének is felvételtek, kik a korona jóakaratával nem dicsekedhettek, ezekhez járult, hogy a nemzetiségi kérdés nem vesztett semmit elmérgesedéséből, és hogy a vallásfelekezetek közötti türelmetlenség jelei napról-napra fokozódnak.

Mindezen körülmények megrontották az összhangot, melynek a korona és kormány közt multhatatlanul fenn kell állania, ha a közügyek egészséges fejlődését látni óhajtjuk. A kormány a helyzetet nem volt képes megjavítani, sőt a

Kossuth Ferencz politikai körútja körül tanúsított magatartása, és az a hír, mely politikai körökben régóta terjeng, hogy a kormány egyes tagjai élénk összeköttetést tartanak lenn a függetlenségi párt vezértagjaival, a helyzetet még rosszabbá tette.

Mind e körülmények összehatottak és alkalmas emeltyűket szolgáltak arra, hogy a korona előtt a Wekerle kormány megbízhatósága és őszintesága iránt aláássák a hitet, s így törésre juttassák a dolgot.

Sajnos, hogy nem volt Wekerlének Bécsben oly közege, kinek befolyása és képessége esetről esetre meg tudta volna értetni az indokokat, melyek a kormányt bizonyos — könnyen félreérthető intézkedéseknél vagy magatartásában vezették; hogy nem volt senki, ki a kormányellenes áramlatokkal szemben döntő pillanatban a helyzetet a maga igaz sziliében képes lett volna megvilágítani.

De sajnos az is, hogy a kormányelnök túlságosan engedett oly befolyásoknak, melyek koronként az ő józan felfogását és ítéletét megtévesztették. És itt egyenesen kijelentem, hogy *nem* „illetéktelen külbefolyást“ értek ez alatt.

Most Wekerle egy időre eltűnik azon helyről, a hol jó szolgálatokat tenni módjában volt; de nem tűnik el mindégre! az ő ideje ismét megjő.

Következik egy új kabinet, Kikből fog-állani nem tudhatjuk. Egyet remélünk, hogy ismét a szabadelvű elemekből áll elő. Hogy vájjon ez új

kabinet képes lesz-e a szabadelvű partot együtt tartani? ez nehéz és nagy kérdés.

Megmarad-e az új kormány azon szabadelvű irányban, melyet pártunk 18 év óta oly nagy odaadással követett? ezt nem tudjuk.

De történjék bármi — a szabadelvű part beírta nevét a magyar történelem ércztáblájára. és azt onnan többé senki letörölni képes nem lesz!

Ez a vigaszunk a jelen helyzetben.

Zárszó.

A magyar állam érdekében ez idő szerint csak egyedien egy politika lehetséges, az t. i. ahol *közös alapon* a nemzet és a korona találkoznak, az az a *törvényes alap politikája*.

Mindent), ami ettől eltér, az veszélyezteteti fennállásunkat. Az utóbbi időkben mintha erről az útról letévedtünk. mintha lidérczfények után indultunk volna! . . . és mintha némi aggodalmak elhomályosították volna tisztán látásunkat. Az aggodalmak felköltik a képzelődést és ez mint köd borította táj csekély dolgokat is nagyítva mutat: elfogulttá teszi az ('Iliét s megzavarja ítéletünket, veszélyt sejtetvén ott is. ahol nyílt szemmel, elfogulatlan tekintettel, mit sem látunk, ami félelmet gerjesztő lehetne.

A rémlátás elterelt bennünket oly utakra, melyek egyik konfliktusból a másikba juttatnak. Ezek kikerülése csak egy módon lehetséges:

ha nyugodt ítélettel állapítjuk meg az irányt, melyet követnünk szükséges és ez utat megtartjuk híven, becsületesen.

A takart kéz politikája kalandokba bonyolít; kalandok pedig csak ott nem árthatnak — a hol már veszteni való nincs; nekünk pedig még nagyon sok a veszteni valónk!

Ma szabad nemzet vagyunk, mely saját sorsa felett rendelkezik: és a legközelebb lefolyt három évtized mutatja, hogy a jelen törvényes viszonyok közt nem csak lépésről-lépésre haladunk szellemi és anyagi téren: nemcsak konszolidálódik országunk, nemcsak megerősödik a magyar nemzetiség és a magyar állameszme egyiniit: de lassanként sikerül nyílt ellenségeinket is elhallgattatni, kényszeríteni a visszavonulásra és arra, hogy erőnk előtt a fegyvert, letegyék.

Mindezen eredményeket a korona és nemzet közti egyetértés, vagy az őszinte és a nyílt politika útján értük el.

kilőttünk tehát egy majdnem 30 éves tapasztalás: előttünk a Deák-Andrássy és a Tiszakorszak.

Tanulságos idők!

Ezen államférfiak kormányzása alatt épült fel a mai Magyarország: ezek alatt erősödött meg annyira a magyar nemzetiség, hogy ma már nemcsak jogilag,de tényleg is ennek nyelve képezi az állam uralkodó nyelvét.

Ezek kormányzása alatt nyerte a magyar állam azon tekintélyt kifelé, és azon befolyást-

benn a monarchiában, melyre oly büszkék voltunk. Ezek készítették elő azt az utat, mely a mai rohamos fejlődést is lehetségessé tette.

Vagy másképp az a monumentális épület, az *egyházpolitikai reform*, felépíthető lett volna,-e, annyi nehézség, annyi akadály. oly viharok daczára. minők azt minden oldalról megtámadták ?

Ha az előző kormányok nem kultiválják a nemzet és korona közti jó egyetértést, ha őszinte és nyílt politikájukkal nem győzik meg a koronát arról, hogy nekünk nincs és nem is lehet más érdekünk, más célunk, mint az 1867. XII. t.-cz. szilárd fenntartása alapján hazánk fejlődése által a monarchia megszilárdításának és hatalmának emelését is elérni: és hogy a kettő egymástól elválaszthatatlan feladatát képezi összes törekvésünknek!

E nagy államférfiak, ez alapon és ez irányban működven, megnyerték ezen nyílt politikájukkal a korona teljes bizalmát és ennek segélyével alkották meg a mai magyar államot, mely nemcsak az osztrák-magyar monarchia egyik megingathatlan erőssége, hanem Európa által elismert komoly politikai tényező: oly tényező, mely az európai békének egyik számításba vett erős biztosítéka. Monarchiánk ezen magyar politika segélyével lett hatalmassá, lett keresett szövetségessé: és ennek segélyével szilárdult meg újból minden izében a korábban rozoga állapotra, jutott nagy birodalom.

Az a befolyás, melyet a magyar állam a

monarchia külügyi politikájára gyakorol lehetőségessé teszi, hogy semmi olyas ne történhessék, a mi specziális érdekeivel ellentétben áll: az a súly, mely minket megillet, s melyet tetteleg gyakorlunk, elégséges ahhoz, hogy kifelé biztosíthassuk a békét és itt benn fentarthassuk a rendet, mely szükséges, hogy nemzeti fejlődésünk az eddigi irányban és mérvekben tovább haladjon.

E fejlődés csak mesterséges úton volna megakadályozható. ha t. i. nem a természet jelölte, nem a helyzet követelte úton, nem a korona és nemzet közös egyetértése útján akarnunk haladni.

Ez a *bontás politikája volna*, mely kalandokba, kiszámíthatlan veszélyekbe sodorna.

Kultúránk fejlesztése, a nemzet vagyoni megerősödése, a magyar nyelv terjedése stb. stb. mind összefüggésben állanak azon politikával, melyet e pár szó fejez ki: „egyetértés korona és nemzet között.”

És a nemzet maga egészséges és erőteljes ösztönével rátalált azon útra és követi is azt. csak mesterségesen el ne tereltessek róla.

A következő kormánynak meg kell nyernie ismét a korona teljes bizalmat: csakis az a kormány számíthat a nemzed tartós támogatására is. mely ezt a célt eléri. Nincs veszélyesebb dolog a bizonytalanságnál: a politikában pedig, ha az alap kiveszett lábunk alól. megszűnt min ezen számítás lehetősége: lépésről-lépésre határozatlan tényezőkre bukkanunk és többé nem mi. hanem a véletlen intézi dolgainkat.

Ily helyzetet komoly politikus el nem fogadhat.

Bekövetkezett tehát a kormányválság, melyre különben hónapok óta el voltunk készülve. Bekövetkezett mindazon okokból, melyeket a jelen sorokban összegeztünk. Nem egy tény, nem egy körülmény, hanem a hibák összesére idézte azt elő.

Nem a parlamentben állott be a válság, hanem a korona vonta meg bizalmát oly kormánytól, mely a képviselőházban többséggel rendelkezett, sőt a illek az egész országban oly népszerűséggel bír, minővel eddig mén- nálunk kormány nem. Tehát mindenestre kivételes eset.

De utóvédre a korona bizalom megvonása ép oly jogosult mint a képviselőházé. ha azt. szavazással tanúsítja. A következmények mindkét esetben ugyanazonosok: a kormánynak vissza kell vonulnia — bármiként sajnálja is valaki azon kitűnő erőknek elvesztését, melyekre országunk büszkeséggel tekintett.

A nagy munkát, melyet a lelépő kormányférfiak megkezdték és annyi dicsőséggel végeztek. ők már nem voltak képesek teljesen be is fejezni. De a mit befejeztek, az a nagy koncepciók. a nagy és liberális elvek munkája volt. és ezeket magukhoz méltóan valósítottak meg. A befejezetlen részt már más kezekbe kell átbocsátani; az utódokra nehéz feladat és nagy fele-

lősség vár. De hát a parlamentárizmusban hasonló esélyek előfordulhatnak.

Különben ha a lelépő kormány két éves működésére visszatekintünk, nem menthetjük tel egyes tagjait a jelen helyzet előidézésének vadja alól. A ki tárgyilagosan ítél, elfogja ismerni, hogy sok oly dolog lehetséges a parlamenti kormányzás mellett is, a minnek korrek-túrája nincs mindig a parlament kezébe adva; vagy ha egy és más esetben kivételesen hozzá is fér — rendesen csak elkésve jut ahhoz.

Az alakulandó új kormány, mondtuk, köteles lesz befejezni azon nagy munkát, melyet elődje már be nem végezhetett, reája vár *a megalkotott egyházjogi törvények végrehajtása*,« a *vallás szabad gyakorlatáról*« és „a *zsidók rep-czepcziójáról* szülő törvényjavaslatoknak törvényerőre emelése; de reája vár „a *közigazgatás államosításának*“ téladata is. Az ő kötelességéhez fog tartozni a *nemzetiségi kérdés* tisztázása, valamint a *feldúlt felekezeti béke* helyre-állítása.

Éles szem, nyugodt ítélet és erős kéz kell hozzá.

Ha bírni fogja a korona teljes bizalmát, akkor munkája nagyon meg lesz könnyítve. Hogy célját elérni, feladatát megoldani a jelenlegi politikai pártalakulások mellett sikerülhet-e, vagy új pártalakulást lát-e szükségesnek? és ilyet képes-e létrehozni? Ezt megítélni neki kell tudnia.

De mindezek mellett és mindezek felett e dolgot, nem szabad szem elől téveszteni, és a parlamentarizmus épségben fentartása és szabadelvű eszmék tovább fejlesztése!

Sub hoc signo vinces!